

УДК [376:616.898-053.4/.5]:316.454.3-043.86
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpe.2024.41.12549>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ РАННЬОГО ВІКУ

Катерина Островська, Оксана Мусієнко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, UA–79000*

Стаття стосується питань розвитку психологічних та педагогічних передумов розвитку соціальної поведінки у дітей з аутизмом раннього віку, психолого-педагогічного супроводу цієї категорії дітей. Проаналізовано психолого-педагогічні аспекти створення психологічних умов розвитку соціальної поведінки дітей з аутизмом раннього віку. Визначено фактори, що негативно впливають на формування психологічних умов корекційної роботи з аутичними дітьми та перешкоджають психокорекційному процесу. Наведено психолого-педагогічні методи корекційного супроводу дітей з аутизмом та розглянуто важливі у корекційній роботі якості корекційного педагога у практичній діяльності з аутичними дітьми. Описано вимоги, які важливі в роботі з дитиною із порушеннями у розвитку. Для збереження емоційного комфорту дитини під час корекційної роботи фахівцям потрібно залучити батьків дитини чи асистента. Також корекційну роботу варто проводити за заздалегідь написаною програмою. Обґрунтовано принципи та методи взаємодії дорослих з дітьми аутистичного спектра порушень. Зазначено, що корекційна робота з аутичною дитиною повинна відбуватись на всіх її вікових етапах. Наведено систему різноманітних факторів, які перешкоджають відповідній взаємодії фахівців і батьків у роботі з аутичною дитиною, що зумовлює труднощі психокорекційної роботи з аутичними дітьми у розробленні психологічних завдань, зокрема: розроблення корекційних програм розвитку для дітей з аутизмом, програм у інклюзивному супроводі, соціально-психологічній адаптації. Вагомим завданням психолого-педагогічного супроводу є розроблення психологічних концепцій аутизму. Розкрито важливість розроблення психологічних умов корекційних завдань для роботи з аутичними дітьми. Запропоновано етапи психолого-корекційних дій з дітьми із запропонованими інноваційними психолого-педагогічними умовами, показано результати кореляційного та порівняльного аналізу.

Ключові слова: діти з аутизмом, психологічні умови, психологічні труднощі, психокорекція, консультування, психолого-педагогічний супровід.

Постановка проблеми. Психолого-педагогічний супровід дітей з аутизмом в Україні зумовлений науковим пошуком відповідних методів консультативної, психолого-педагогічної роботи. Зроблений нами

методологічний аналіз статей закордонних та вітчизняних дослідників показав системність розробки різних методик подолання аутизму та засобів соціального розвитку дітей з аутизмом. Сьогодні науковці наголошують на важливості створення відповідних умов щодо розвитку можливостей та особливостей психічного розвитку аутичної дитини.

Аналіз публікацій та досліджень. На думку дослідників, самостійно подолати фактори, що впливають на соціальний розвиток аутичної дитини, неможливо, їх соціальний розвиток повинен відбуватись за такими психолого-педагогічними умовами:

- урахування індивідуальності дитини, її соціального оточення;
- розуміння усіма учасниками соціальної комунікації з аутичною дитиною (батьками, родичами, друзями сім'ї, педагогами, тренерами та іншими людьми, що оточують дитину) про можливі дії негативних факторів їхнього особистого впливу на світосприймання, виникнення страхів, фобій у дитини;
- визначення структури індивідуальної діяльності дитини за основними її компонентами: мотиви, установки, планування, виконання, результат, перевірка самоконтролю, виправлення помилок;
- урахування рівня значимості особистої діяльності дитини для задовільного психофізичного стану (настрою, тону, спілкування, мовлення, поведінки, включення у гру тощо);
- супроводу, підтримки та розвитку індивідуальної діяльності або дій дитини з метою уникнення афективних проявів та забезпечення спільної взаємодії з дорослими та однолітками;
- визначення та використання вмінь, знань та навичок аутичної дитини в організації та проведенні основних сензитивних видів діяльності;
- вербалізації всіх практичних дій дитини, процесів її життєдіяльності та заохоченні до спільної співпраці з іншими людьми;
- надання можливостей користуватися засобами альтернативної комунікації;
- інтеграції аутичної дитини в усі громадські заходи, які створює та пропонує для дітей держава;
- забезпечення безперервного, систематичного, скоординованого між спеціалістом та батьками (опікунами) повноцінного соціального розвитку аутичної дитини з урахуванням рівня її тривоги, можливостей мовлення;
- попередження виникнення можливих тривог, страхів, неадекватних реакцій аутичної дитини на незнайому ситуацію або на незрозумілу для неї поведінку людей;

- розвиток мовленнєвих, інтелектуальних, соціальних тенденцій розвитку аутичної дитини та формування її когнітивного стилю;
- розуміння людьми, які оточують дитину, її внутрішнього стану, який впливає на її дії, поведінку та спілкування [3, с. 84].

Мета статті – визначити особливості психолого-педагогічних аспектів створення психологічних умов розвитку соціальної поведінки дітей з аутизмом раннього віку.

Виклад основного матеріалу. Можна виокремити фактори, що негативно діють на формування психологічних умов корекційної роботи з аутичними дітьми та перешкоджають психокорекційному процесу:

- вплив загальних соціальних уявлень про аутизм та проблеми аутичних осіб;
- присутність негативних стереотипних уявлень про аутичну дитину;
- несвідомий перенос аутистичних розладів, властивостей, поведінки, характеру, дій аутичної особи на себе, що спричиняє відторгнення від спілкування з нею;
- схильність сприймання здорової людини “витіснити” всі аспекти аутистичного образу;
- вплив на соціальну перцепцію рівня когнітивної складності людини, що сприймає, рівня його притягань, самооцінки, спілкування тощо [2, с. 35].

До упереджень, які перешкоджають соціальній адаптації аутичної дитини, належать:

- стереотипи мислення;
- недоброзичлива налаштованість;
- відсутність уваги та інтересу;
- страх перед поведінкою та діями дитини;
- суб’єктивне оцінювання;
- бар’єр комунікації, труднощі у налагодженні взаємин;
- відсутність у пересічних осіб освітніх навичок та компетенцій для взаємодії з аутичною дитиною;
- бар’єри фізичних станів спілкуючих між собою (дитини, педагогів, батьків, інших людей);
- бар’єри менеджменту;
- інтелектуальні труднощі;
- труднощі сприймання;
- труднощі адаптації;
- труднощі налагодження взаємин (дитина з аутизмом не може висловитися про свої потреби) [6, с. 167].

Отже, існує система різноманітних факторів, які перешкоджають відповідній взаємодії фахівців і батьків у роботі з аутичною дитиною, що зумовлює труднощі психокорекційної роботи з аутичними дітьми у розробленні психологічних завдань, зокрема: розроблення корекційних програм розвитку для дітей з аутизмом, програм у інклюзивному супроводі, соціально-психологічній адаптації. Вагомим завданням психолого-педагогічного супроводу є розроблення психологічних концепцій та засобів корекції розладів аутизму.

Сайко Х. Я. зазначає, що готовності корекційного педагога до виховання дітей із аутизмом утворюють такі компоненти: мотиваційний, емоційно-вольовий, когнітивний. Мотиваційний компонент містить характер ставлення до навчально-виховної діяльності, скерованість особистості педагога. Емоційно-вольовий компонент виражає усвідомлене ставлення корекційних педагогів до професійної діяльності, наявність у них таких професійно важливих якостей, як: емпатія, толерантність, емоційна стійкість, внутрішня мотивація, доброзичливість у ставленні до оточуючих, уміння виконувати самоаналіз власної діяльності. Когнітивний компонент містить системні знання і методичну обізнаність, володіння навичками виконання корекційної діяльності (професійний досвід) [4, с. 16].

Ми виокремлюємо основні психологічні концепти, головні компоненти, важливі для корекції.

Під поняттям “психологічних концептів” створення педагогічних завдань роботи з дітьми із порушеннями у розвитку ми описуємо психологічні якості корекційного педагога в роботі із дитиною з аутизмом та її сім’єю, що передбачає:

- розроблення відповідно організованого простору;
- залучення психокорекційних та психотерапевтичного методик психологічного впливу;
- підвищення кваліфікації фахівців – теоретична та практична база підготовки та здобуття навичок, важливих у роботі з аутичною дитиною;
- діагностування аутичних порушень за сучасним інструментарієм (ABA, ADOS та ін.);
- залучення фахівців у корекційний процес (родину дитини, спеціального психолога, корекційного педагога);
- стабілізація емоційного стану дитини, зниження тривоги, створення безпечного середовища;
- диференційований підхід, уважне ставлення до особливостей кожної дитини у корекційній роботі.

До важливих якостей фахівця належать такі риси: доброзичливість, відповідальність, терпеливість, структурованість, наполегливість, комунікативність, відкритість, самоконтроль.

Психолого-педагогічні методи корекції містять:

- зміну наявних методів спеціальної психології та супроводу дитини;
- індивідуальний підхід у корекції з аутичною дитиною;
- системність у організації корекційної роботи з аутичною дитиною;
- обговорення фахівцями супроводу дитини труднощів та успіхів дитини з аутизмом у корекційній роботі;
- використання психологічних методик корекції (ABA, TEACH та ін.).

Розглянемо вимоги до роботи з аутичною дитиною:

- відповідна оцінка особливостей розвитку дитини, важлива для фахівців з метою визначення напрямку корекційного супроводу;

- працюючи з аутичною дитиною, потрібно визначити рівень її емоційної зрілості і відповідності емоцій, помітна виражена емоційна незрілість призводить до труднощів у корекційній роботі;

- у роботі з дитиною важливо створити комфортне сенсорне поле, оскільки порушення сенсорної інтеграції негативно впливає на сприймання інформації дитиною із навколишнього середовища. Наявність ауто-стимуляції під час корекційного супроводу допомагає дитині долати емоційні труднощі. Правильно організоване корекційне середовище дає змогу підвищувати стійкість уваги дитини під час корекційних занять.

Для збереження емоційного комфорту дитини під час корекційної роботи можна залучити батьків чи близьких осіб, які б допомогли дитині бути більш урівноваженою та спокійною. Отримуючи психологічну підтримку від рідних, дитина з аутизмом стає більш упевненою в собі. Залучення близького оточення допомагає налагодити взаємодію з дитиною.

До найважливіших завдань учителя інклюзивного класу належить вміння: контролювати поведінку та діяльність дітей, організовувати корекційний процес у класі, де навчаються діти з різним рівнем розвитку, знаходити до них диференційований підхід; проводити профілактичну та роз'яснювальну роботу з батьками, працювати в команді супроводу [7, с. 369].

Дослідниця О. Дружинська зазначає, що, “розробляючи стратегію корекції з аутичною дитиною, слід дотримуватись чотирирівневої стратегічної програми, що охоплює стратегію першого рівня, зосереджену на родину дитини, та три рівні стратегій, спрямованих на особистість дитини”.

1. Перший рівень передбачає вирішення складної ситуації у сім'ї за допомогою консультування.

2. Другий рівень передбачає супровід відповідного розвитку дитини (соціалізація, комунікативні навички).

3. Третій рівень – зміна проявів аутизму – зосереджений на подоланні аутистичних проявів поведінки.

4. Четвертий рівень – вилучення труднощів, симптоматики аутистичної поведінки. Поєднання кількох рівнів та напрямів є важливим для соціальної адаптації дитини з аутизмом [1, с. 55].

Дослідниця Л. Рибченко представлені п'ять аспектів корекційно-розвиваючої роботи з дітьми з аутизмом [3]:

I етап. Дослідницький. На цьому етапі відбувається: інтерпретація медичних чинників, які призвели до порушень розвитку дитини, виконують діагностику властивостей дизонтогенезу дитини; проводять психологічне діагностування, визначення особливостей мовного розвитку дитини, когнітивних процесів; виконують обробку діагностичних даних, налагоджують взаємини з родиною дитини.

II етап. Модифікаційний. Зосереджений на налагодженні взаємодії дитини з корекційним педагогом, адаптація фахівця до особливостей дитини: коригування порушень у розвитку, зниження емоційного дискомфорту; пристосування до нових завдань.

III етап. Корекційний. На цьому етапі дитина розвивається, вона спрямована на взаємодію з дорослими і однолітками; працюють над корекцією когнітивних процесів та мовлення.

IV етап. Просувальний. У дитини розвивається діалогічне мовлення, формуються навички самообслуговування та покращується соціальна адаптація.

V етап. Аналітичний. На цьому етапі працюють над подоланням порушень емоційної сфери (агресії, дратівливості), а також над розвитком комунікації та соціалізації дитини. З'ясовано, що психокорекція аутизму потребує нових технологій, які б допомагали ефективно долати порушення аутизму.

Серед найбільш відомих, на думку Т. В. Скрипник, є такі корекційні підходи для дітей із аутизмом: прикладний аналіз поведінки (Applied Behavior Analysis); структуроване навчання TEACCH (Treatment and Education for Autistic and related Communication handicapped Children); сенсорна інтеграція, розвиток міжособистісних стосунків; холдинг-терапія; метод "Son-Rise"; середовищний підхід; нейропсихологічний підхід; методи альтернативної комунікації [5].

Розвиток соціальної поведінки: формування ініціативи в процесі взаємодії з іншими людьми; корекція уникання соціальних взаємодій; формування здатності до самоконтролю поведінки. Формування основних фаз соціалізації містить: а) фазу інтеріоризації: засвоєння інформації в якості знань, умінь, норм, зразків поведінки, правила поведінки залежно від ситуації; б) фазу адаптації: розвитку у дитини поведінки, адекватної до

суспільних вимог. Під час формування емоційних станів використовують аналіз емоційного стану; методи корекції самооцінки; проєктивні методики; опитувальники і анкети.

Отже, за результатами аналізу теоретичних джерел, психологічними умовами корекційної роботи з аутичними дітьми є:

- створення психологічно комфортної атмосфери в роботі з дітьми психологічного їх захисту від сигналів навколишнього середовища; забезпечення психологічної підтримки та організації психолого-педагогічного супроводу;
- компетентність фахівців інклюзивних дошкільних та шкільних закладів, що передбачає наявність відкритості, гнучкості, емпатичності, емоційної стійкості в роботі з дітьми;
- знання методик роботи з аутистичними дітьми, технологій розвитку соціальних навичок [6, с. 187].

Результати дослідження. У Львові в консультативному центрі “Родина Кольпінга” було проведено психологічне дослідження серед двадцяти дітей із аутизмом раннього віку. Було використано такі методики, як: CARS, шкали методики PER-R, шкала тестів вивчення рівня розумового розвитку Біне Сімона.

За результатами кореляційного аналізу з’ясовано, що в групі дітей з аутизмом визначено кореляційний взаємозв’язок між показниками рівень інтелекту та контактність ($r=0,43$), це свідчить про те, що високі показники рівня інтелекту позитивно впливають на розвиток контактності дітей. Виявлено також обернений кореляційний взаємозв’язок між показниками розумового розвитку та рівнем аутизму ($r=-0,34$), високі показники інтелектуального розвитку впливають на зниження аутистичних рис у дитини. Також визначено прямий кореляційний взаємозв’язок між показниками розумового розвитку та перцепцією ($r=0,37$), високі показники інтелектуального розвитку впливають на розвиток процесів перцепції у дітей з аутизмом (рис. 1).

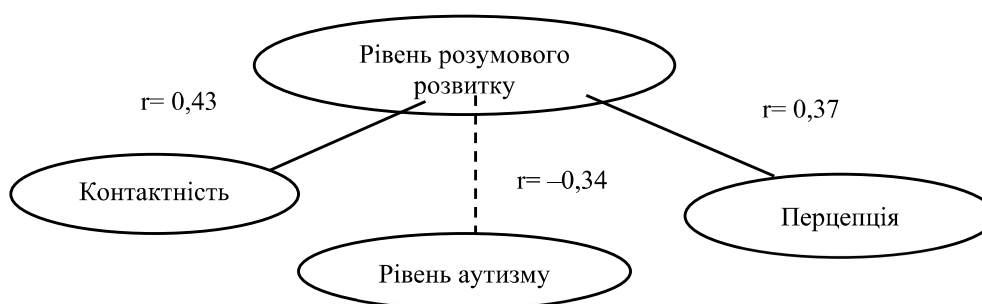

Рис. 1. Взаємозв’язок рівня розумового розвитку, контактності, перцепції

та рівня аутизму

За допомогою **порівняльного аналізу** (за t-критерієм Стюдента) у дітей із аутизмом та дітей із нейровідповідним розвитком виявлено відмінність за рівнем здатності до перцепції ($t=1,463$, $df=61$; при $p=0,0156$). В групі дітей із нейровідповідним розвитком вищий рівень перцепції. Це можна пояснити тим, що діти із нейровідповідним розвитком на відміну від дітей із аутизмом зосереджуються на сприйнятті інформації від навколишнього світу.

Виявлено відмінність за рівнем розумового розвитку ($t=2,562$, $df=61$; при $p=0,0257$). В групі дітей із нейротиповим розвитком вищий рівень інтелектуального розвитку. Це можна пояснити тим, що діти із нейротиповим розвитком на відміну від дітей із аутизмом краще інтерпретують і аналізують інформацію із навколишнього середовища.

Виявлено відмінність за рівнем зорово-рухової координації ($t=2,264$, $df=61$; при $p=0,0287$). В групі дітей із нейровідповідним розвитком вищий рівень зорово-рухової координації. Діти із нейротиповим розвитком більш активні у діяльності на відміну від дітей із аутизмом. Натомість діти із аутизмом менш активні у діяльності (рис. 2).

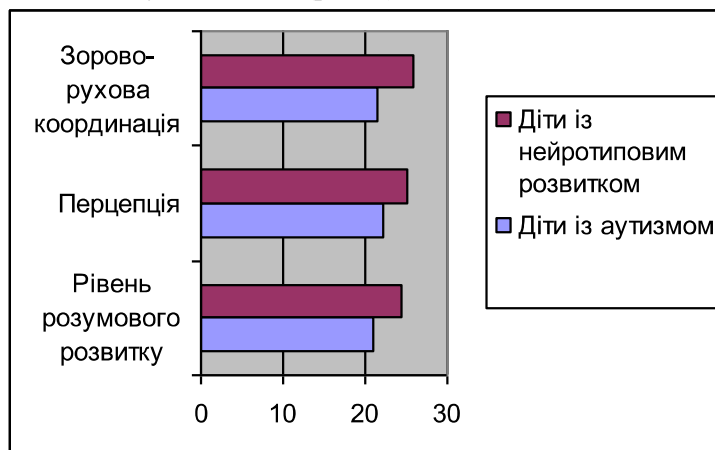

Рис. 2. Результати порівняльного аналізу за шкалами: перцепція, зорово-рухова координація, розумовий розвиток

Можна зробити висновок про те, що в групі дітей із нейротиповим розвитком вищий рівень перцепції, інтелектуального розвитку та реципрокної координації на відміну від дітей із аутизмом.

Висновки. За результатами аналізу теоретичних джерел психологічними умовами корекційної роботи з аутичними дітьми є: створення психологічно комфортної атмосфери в роботі з дітьми психологічного їх захисту від сигналів навколишнього середовища;

забезпечення психологічної підтримки та організації психолого-педагогічного супроводу, компетентність фахівців інклюзивних дошкільних та шкільних закладів, що передбачає наявність відкритості, гнучкості, емпатичності, емоційної стійкості в роботі з дітьми; знання методик роботи з аутистичними дітьми, технологій розвитку соціальних навичок. У групі дітей із нейротиповим розвитком вищий рівень перцепції, інтелектуального розвитку та реципрокної координації на відміну від дітей з аутизмом. Високі показники рівня інтелекту позитивно впливають на розвиток контактності дітей. Високі показники інтелектуального розвитку впливають на зниження аутистичних рис у дитини, а також на розвиток процесів перцепції у дітей із аутизмом.

1. Друзинська О. В. Досвід абілітаційної роботи з дітьми, хворими на аутизм. Архів психіатрії. 2002. № 3(30). С. 54–58.

2. Островська К. Особливості абілітації дітей з аутизмом та їх родин. Львів : “Тріада плюс”, 2007. 44 с.

3. Рибченко Л. К. Психологічні механізми створення педагогічних умов ефективної корекційної роботи з аутичними дітьми. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2016. Вип. 32(2). С. 83–90.

4. Сайко Х. Я. Суб’єктно-особистісна готовність корекційного педагога до виховання дітей з аутизмом : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.08 “Спеціальна психологія”. Київ, 2016. 21 с.

5. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму : монографія. Київ : Фенікс, 2010. 320 с.

6. Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: монографія. Київ : Д. М. Кейдун, 2009. 385 с.

7. Шульженко О. Є. Особливості формування професійної компетентності педагогів в умовах включення дітей з аутизмом до загальноосвітнього простору. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2013. Вип. 24. С. 368–373.

References

1. Druzhyns'ka, O. V. (2002). Dosvid abilitatsiynoyi roboty z dit'my, khvorymy na autyzm. *Arkhiv psykhiiatriyi*, 3(30), 54–58.

2. Ostrovs'ka, K. (2007). *Osoblyvosti abilitatsiyi ditey z autyzmom ta yikh rodyn*. L'viv: Triada plyus.

3. Rybchenko, L. K. (2016). *Psykholohichni mekhanizmy stvorenniya pedahohichnykh umov efektyvnoyi korektsiynoyi roboty z autychnymy dit'my. Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 19: Korektsiyna pedahohika ta spetsial'na psykholohiya*, 32(2), 83–90.

4. Sayko, Kh. Ya. (2016). *Subyektno-osobystisna hotovnist korektsiynoho pedahoha do vykhovannya ditey z autyzmom: avtoref. dys. ... na zdobuttya nauk. stupenya kand. psykol. nauk: 19.00.08 "Spetsialna psykholohiya"*. Kyiv.

5. Skrypnyk, T. V. (2010). *Fenomenolohiya autyzmu: monohrafiya*. Kyiv: Feniks.

6. Shulzhenko, D. I. (2009). *Osnovy psykholohichnoyi korektsiyi autystychnykh porushen u ditey: monohrafiya*. Kyiv: D. M. Keydun.

7. Shulzhenko, O. Ye. (2013). *Osoblyvosti formuvannya profesiynoi kompetentnosti pedahohiv v umovakh vklyuchennya ditey z autyzmom do zahalnoosvitnoho prostoru. Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 19 : Korektsiyna pedahohika ta spetsialna psykholohiya*, 24, 368–373.

Стаття: надійшла до редколегії 28.09.2024

доопрацьована 20.10.2024

прийнята до друку 22.10.2024

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF CREATING PSYCHOLOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL BEHAVIOUR IN CHILDREN WITH EARLY CHILDHOOD AUTISM

Kateryna Ostrovska, Oksana Musiienko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Tuhan-Baranovskoho Str., 7, Lviv, Ukraine, UA-79005*

The article deals with the development of psychological and pedagogical prerequisites for the development of social behavior in young children with autism, psychological and pedagogical support of this category of children. The psychological and pedagogical aspects of creating psychological conditions for the development of social behavior of children with autism at an early age are analyzed. Factors are identified that negatively affect the formation of psychological conditions for remedial work with autistic children and hinder the psychological and corrective management process. Psychological and pedagogical methods of treatment and support for children with autism are presented, and the qualities of a remedial teacher in practical work with autistic children, which are important in correctional management work, are considered.

The requirements that are important in working with a child with developmental disorders are described. To preserve the child's emotional comfort during remedial work, specialists should involve the child's parents or an assistant. Also, remedial work should be carried out according to a pre-written program. The principles and methods of interaction between adults and children with autistic spectrum disorders (ASDs) are substantiated. It is noted that remedial work with an autistic child should be carried out at all age stages. A system of various factors that impede the appropriate interaction of specialists and parents in working with an autistic child is presented, which causes difficulties in psychological correctional management and treatment of autistic children in the development of psychological tasks, in particular: development of remedial development programs for children with autism, inclusive support programs, social and psychological adaptation. An important task of psychological and pedagogical support is the development of psychological concepts of autism. The importance of developing psychological conditions correctional management tasks for working with autistic children is revealed. The stages of psychological and correctional actions with children with proposed innovative psychological-pedagogical conditions are proposed, while the results of correlational and comparative analysis are presented.

Keywords: children with autism, psychological conditions, psychological difficulties, psychological correction, counseling, psychological and pedagogical support.